

סוירים ארכיאולוגיים בעמק בית-שאן

(סקירה מוקדמת)

מאת א. ברנמן ורות ברנדשטטר

למטרת המאמר הזה נקרא בשם עמק בית-שאן (ר' המפה, עמ' 90) את כפרת הארץ המשתרעת מגשר נחלים בצפון (ג'סר אל-מג'אמע) ועד ואדי שבאש בדרום, וממורדות הרי הגליל התחתון והגלבוע במערב ועד נהר הירדן במזרח. כידוע מתחלק שטח זה לעור ולזור. בזור זורם הירדן ואלו העור הוא הרמה שבין זור הירדן לבין אשדות ההרים⁽¹⁾. באיזור זה נסינו לבקר כל תל וכל גבעה ולאסוף חרסים רבים, למען נוכל להתחקות לפיהם על תולדות ההתיישבות בעמק בית-שאן⁽²⁾. בזה אנו מתכוונים למסור את פרשת הסוירים ואת תוצאות חקירותינו. המפה (עמ' 90) הרצופה לסקירה זו מסמנת את כל התלים והחרבות שבדקנום. אפשר לאמור במידת ודאות מסויימת שבאמת בדקנו את כל התלים והחרבות שבשטח הזה. המפה מראה על צפיפות ישובים בלתי רגילה בא"י; וכל אלה הפכו לתלים ולחרבות.

א. בזור הירדן כמעט שלא מצאנו כל סימני ישוב. אמנם זכו שתי גבעות לשם תל בפי בדווי הסביבה: תל-חמוד מצפון לג'סר אל-שיף חסין (כ-3 ק"מ צפונה מהנקודה החדשה מעוז) ותל-תינה שעל-יד אל-מח'ד א-צ'עיר (כ-2 ק"מ צפונה מהנקודה החדשה טירת צבי). רל-חמוד אף-על-פי שצורתו הנאה מדמה אותו לתל ממש, לא מצאנו על-פני שטחו אף חרס אחד. אכן בתל תינה, הנמצא במורדות העור, נמצאו שני שברי חרס מהתקופה הרומאית הביזנטית אך ייתכן כי הללו נפלו מלמעלה, ממקום שבו מצאנו חרסים מרובים יותר. לפיכך נראה לנו כי בזור של עמק בית-שאן לא נמצאו ישובים בני קיימה, שבהם נבנו בתים, ובהם יכלו להשאר שרידים שיעידו על קיומם. אין זאת אומרת כי מעולם לא היה בזור ישוב. בלי ספק היו שם בימים הקדמונים, כמו גם היום, בדווים נודדים שהיו יורדים עם אהליהם לעור הירדן בזמן החורף, אך הם לא באו לידי ישוב של קבע. אנשי הדורות הקודמים איוו להם למושב מקומות גבוהים יותר, כי מעל לעור, על שפת העור⁽³⁾, מצאנו שרידים רבים של ישובים גדולים המעידים על ישוב צפוף למן תקופת הברונזה הראשונה בראשית האלף השלישי לפסה"נ.

1) ראה לוח א', 1, המראה את הירדן זורם בזור, והעור מתנשא מימין. העור נמשך בשפוע קל ההולך ומתרומם מערבה עד למורדות הרמה שבהמשך הרי הגלבוע והגליל התחתון; ר' סקירתו של א. י. ברור, בספרו הארץ, תרפ"ח, ע' 82. על הגיאולוגיה של שטח זה כתב פיקרד ב-ZDPV כרך 52, ע' 24 ואילך; וכרך 55, ע' 169 ואילך.

2) היום אין עוד צורך להסביר את ערכם של החרסים לקביעת תולדות ההתיישבות בארץ. אך עם זאת יש להעיר כי סקירה מוקדמת זו אינה מתכוונת ואינה יכולה למצות את כל החומר, אף מבחינת חקירה מדויקת של החרסים. למותר לאמור שלא נתכוונו בסקירה זו למחקר מרחיק לכת יותר, כגון זיהוי מקומות.

בהודמנות זו חובה נעימה היא לנו להודות לפרופ' ק. ס. פישר, לפרופ' א. ל. סוקניק, לד"ר ע. בן-דור ולד"ר נ. גליק על עזרתם האדיבה במיון החרסים אשר מצאנו.

3) ר' לוח א', 2, המראה את הירדן, הזור, והעור. התל שבצלו יושב מעל לעור ממש, על שפת העור.

תל-מוסה⁴), כ-5 ק"מ מדרום לג'סר אל-מג'אמע, הוא תל גדול; שטחו כ-30 דונם. הוא שולט על מעברות הירדן במקום ועל עור רחב ממערב וזור גדול מדרום. חרסים רבים נמצאו בתל הזה, והם מעידים של ישוב גדול ומבוצר (נראים גם שרידי חומות) בתקופת הברונזה הראשונה, בתקופת הברזל הראשונה, ובתקופות הביזנטית והערבית. חרסים מעטים יותר שרדו מהתקופה הכלקוליתית, כלומר סימני ישוב בן האלף הרביעי לפסה"ג, וחרסים מספר מתקופות הברונזה השניה והשלישית.

על שפת העור, מדרום לתל מוסה, ע"י גשר א-שיך חסין נמצא תל-א-ד-יאקה⁵. רוב החרסים שנמצאו על פני תל זה הם מתקופת הברונזה הראשונה, ומיעוטם—כלקוליתיים. כן נמצאו מספר חרסים ביזנטיים. התל לא סומן במפות הממשלתיות החדשות, אך צויין כמפת PEF. הוא יושב על גבעה טבעית גבוהה, המתרוממת מעל לזור, ואילו התל עצמו אינו גבוה מ'5—4 מ'. במרחק 300 מ' מהתל מערבה, בהמשך שרשרת הגבעות, מצאנו חרסים רבים מתקופת הברזל הראשונה והשניה ומהתקופה הביזנטית.

מדרום לתל א-ד-יאבה רבים שרידי הישובים. לא לכלם יאה השם תל, כי במקרים ידועים נמצאו החרסים על פני הקרקע מבלי שיהיה תל במקום; לפיכך לא נקראו שמות על המקומות האלה. במקרים אלה אנו מציינים את שם חלקת האדמה (במקום התל). בגבול זור עוֹאֶרְתִי מצאנו חרסים הלינסטיים, רומאיים וערביים. כחצי קלומטר דרומה, באיזור אדמת סִיבָה, מצאנו חרסים מתקופת הברונזה הראשונה, תקופת הברזל הראשונה והשניה והתקופה הביזנטית. עוד קלומטר אחד דרומה, בְּתֶל קַרְנִטִינָה (שאינו מסומן במפת PEF), מצאנו חרסים מסוף תקופת הברונזה הראשונה ומראשית תקופת הברונזה השניה ומהתקופות ההלינסטית הרומאית והביזנטית.

כ-500 מ' דרומה מתל-קרנטינה יושבת הנקודה החדשה מִסְד (כפר-רופין) ומסביב לה קבוצת תלים מעניינת: תל-א-שיך דאוד שומר על מעברות הירדן במקום הזה, אחד המעברות הנוחים ביותר בסביבה. התל מתרומם מזור הירדן, כדי גובה של 30 מ' בקירוב ושטחו העציון כארבעה דונמים. חרסים רבים נמצאו על פני התל ומורדותיו, בעיקר מצד דרום. דבר זה חוזר ונשנה גם בתלים אחרים. החרסים הם מתקופת הברונזה הראשונה, הברונזה השלישית, הברזל הראשונה והשניה ומהתקופות הביזנטית והערבית. כ-150 מטר דרומית-מערבית לתל-א-שיך דאוד נמצאת גבעה הנקראת בפי הערבים אֶל-כְּרֶם. זהו תל שעליו מפוזרים חרסים רבים מתקופות הברונזה הראשונה, הברזל הראשונה ומהתקופות הרומאית, הביזנטית והערבית. גבהו כ-12 מ' ושטחו כ-6 דונם. 100 מטר דרומה מאל-כְּרֶם נמצא תל-מִסִּיף-אֶל-גִּזְלִי⁶, החרסים רובם ערביים ומיעוטם ביזנטיים. ייתכן כי שני שברים שייכים לתקופת הברזל השניה או השלישית, ושנים אחרים לתקופת הברונזה השלישית. כ-200 מ' צפונה לתל-מסיל-אל-ג'זל נמצא תל-אֶל-קֶטָאף, תל גדול (כ-25 דונם) אך לא גבוה (כ-3 מ'). כמעט כל תקופות ההתישבות מיוצגות בו: ברונזה ראשונה ושלישית, ברזל ראשונה, ושנייה הלינסטית, רומאית, ביזנטית וערבית. הנה כי כן חוץ מבתקופת הברונזה השנייה היה כאן ישוב בלתי פוסק כמעט בכל הדורות. כ-600 מטר

(4) כך נקרא התל במפות הממשלתיות האחרונות. במפת PEF משנת 1878 נרשם התל בשם תל-א-שיך-קאסם.

(5) אל התל הזה הוליך אותנו מר יצחק אוירא ממעון-חיים; הוא היה לנו למורה דרך גם בסיוורנו בתלים אחרים. (ראה לוח א, 3).

(6) כן שמו בפי התושבים ובמפות הממשלתיות האחרונות. כמפת PEF סומן תל-אל-גִּזְלִי דרומה לתל זה, במקומו של תל-קֶטָאף מַבְאָב.

מזרחית-מזרחית-דרומית למסיל-אל-ג'זל נמצאת גבעה קטנה הנקראת בפי אנשי מסד בשם גבעה ג'. על-פניה מצאנו חרסים מתקופות הברונזה הראשונה, הברונזה השלישית והברזל השנייה. ייתכן כי חרס אחד שייך לתקופת הברונזה השנייה. כ-500 מ' צפונית-מזרחית מגבעה ג' נמצאת גבעה תלויה, היושבת על הירדן ממש, והנקראת בפי אנשי הסביבה אל-קאר. שם מצאנו חרסים מהתקופות הביזנטית והערבית (7).

מדרום לקבוצת התלים הנזכרת לעיל אין צפיפות התלים גדולה לאורך הירדן. כ-4 ק"מ דרומה ממסיל אל-ג'זל באים לתל-אל-קטאף (מכאב⁸) אשר חרסיו הם בני תקופות הברונזה השלישית, הברזל הראשונה וראשית השניה והתקופות הרומאית והביזנטית. 3 ק"מ מדרום לתל זה האחרון מגיעים לתל-אל-מחאד-א-צעיר (המעבר הקטן) ליד מעברות הירדן. התל, שלו צורת שתי גבעות כתאומים, מכוסה חרסים רבים ויפים מהתקופות הרומאית והביזנטית. מתל-אל-מחאד-א-צעיר ראינו במרחק 2 ק"מ דרומה בקירוב, עוד גבעה אחת מעין תל על שפת הירדן, אך בהגיענו שמה לא מצאנו על-פניה אף חרס אחד. בפי הערבים נקרא המקום בשם תל-אבו-ג'ריאן או תל-ג'ורג'.

ב', כנגד שורת התלים ושרשרת הישובים אשר תארנו לעיל מצאנו שרשרת ישובים שנייה בעור המערבי לאורך מורדותיהם המזרחיים של הרי הגליל התחתון והרמה הנמשכת מעמק יזרעאל ומהרי הגלבוע, החשוב שבתלים אלה הוא כמובן תל-אל-חצן, היא בית-שאן, אשר שלט על הכניסה לעמק יזרעאל ואשר שימש מרכז כלכלי ואדמיניסטרטיבי במשך דורות רבים. את התל הזה לא ביקרנו כלל, כי שם נערכו בשנים האחרונות הפירות שיטתיות חשובות, אשר גילו כי התל היה מיושב בלי הפסק למן התקופה הפרי היסטורית (9).

כ-6 ק"מ צפונה מבית-שאן נמצא תל-עשה או ח'רבת-עשה, הנודע גם בשם תל-א-זבא או ח'רבת-א-זבא (10). את התל הזה ביקרו חוקרים רבים, אך אולברייט סבר כי הוא קטן מדי ואינו ראוי לחקירה (11). אנו מצאנו דברים מעניינים בתל הזה (12), אשר נראה לנו תל יחיד לרגלי ההרים שבין גשר נחלים לבית-שאן (13). שטח שיאו של התל הוא 45 x 65 מ' וצורתו כמשולש שבסיסו לפאת מזרח. עיקר החרסים, שנמצאו כאן על פני השטח הוא מתקופת הברזל הראשונה, אך רבים החרסים גם מתקופות הברונזה השלישית והברזל השנייה. עקב שיטפון נשטף חלק ממורד התל בצד דרום, ושם נתגלו חרסים רבים מתקופת הברונזה השלישית מתחת לשכבת אפר שהיא כנראה תוצאה של שריפת העיר בתקופת הברונזה השלישית (14). שרידי קירות אבן נראו אף הם בצד זה ובצדדים אחרים של התל. מול תל-עשה מדרום לואדי, נמצא תל-אומקיד, ועליו חרסים ביזנטיים.

(7) ר' לוח א', 1. (8) ר' לוח א', 2.

(9) ר' - מיזלר, תולדות המחקר הארכיאולוגי בא"י, ע' 134 ואילך.

(10) כנראה על שם הבדווים החונים בסביבה. הנחל הזורם לרגלי התל נקרא ואדי-עשה (ר' לוח א', 6).

(11) Albright, *The Jordan Valley in the Bronze Age*, AASOR VI, pp. 13 ff. - ר'.

על תל-עשה ר' - ע' 32.

(12) נראה לנו שערכו העיקרי הוא בזה כי אף הוא, כולל אל-חצן, שומר על המעבר מן העור מערבה.

(13) לא עלה בידינו לבקר את סביבת ואדי-ב'קה, ויתכן כי גמצאים שם שרידי ישובים קדמונים.

(14) כאמור אין אנו מתכוונים לזהות מקומות בסקירה מוקדמת זו, אך יתכן כי תל-עשה היא

בית-שמש (יהוש' י"ט, כ"ב), אשר החוקרים כה מרבים לחפשה ולזהותה (ר' - אולברייט, שם,

ע' 31, הערה 66. וכן A. Saarisalo, *The Boundary between Issachar and Naphtali*,

1927, pp. 119 ff.

6 ק"מ דרומה לבית-שאן נמצא התל הגדול תל-א-צארם, אשר אולברייט מצא בו "חרס אחד או שנים מתקופת הברונזה הראשונה" (15). אמנם, בביקורנו הראשון מצאנו על-פניו חרסים רק מתקופות הברונזה השלישית והברזל הראשונה, אך בביקורנו השני מצאנו שפע של חרסים מתקופת הברונזה הראשונה, בעיקר בצדו הדרומי של התל ובמורדותיו, אך לא מצאנו חרסים מתקופת הברונזה השנייה. אם כן ספק הוא אם צדק אולברייט באמרו כי "התל היה מיושב מראשית האלף השלישי ועד הראשון". כאן כאשר בתלים אחרים, נפסק כנראה הישוב בפרק הזמן שבין תקופת הברונזה הראשונה לשלישית (16).

פחות מק"מ אחד מדרום לתל-א-צארם משתרע שטח גדול מכוסה חרסים ביוזנטיים וערביים רבים: ח'רַבַּתְא-שִׁיךְ-רַחֲב. המקום קדוש לערבים. ריבוי החרסים על-פניו שתי גבעות קטנות במזרח השטח מעלה על הדעת כי אלה שימשו בזמנן מצודה. ק"מ אחד מדרום לשיך רחב נמצא תל-א-ת'ום ועל-פניו חרסים מתקופת הברזל הראשונה, והתקופות הביזנטית והערבית. 7 ק"מ דרומה ממקום זה נמצא תל-אל-חמה, שבו מסתיימת מערכת התלים הנידונה בזה, אך אליו לא הגענו בסורינינו (17).

ג, בין שתי שורות התלים אשר תארנו לעיל על שפת הזור מזה ושפת העור מזה יש תלים רבים בין גשר נחלים ובין ואדי-שבאש. באזור שמצפונה של בית-שאן מעטים התלים ביחס לאזורים אחרים. כשני ק"מ דרומה מגשר נמצאים שלשה תלים. הראשון, תל-א-שמדין, רוב חרסיו ערביים, ומעוטם - ביוזנטיים. כן שייכים חרסים מספר לתקופת הברזל השלישית. השני, תל-א-זנבקה א-שרקי, חרסיו כולם ביוזנטיים. אך על פני השלישי, תל-א-זנבקה א-ערבי, נמצאו חרסים מכל תקופות הברזל, ובעיקר השנייה, ומהתקופות הרומאית, הביזנטית והערבית (18).

כ-8 ק"מ מדרום לגשר נחלים נמצא תל-אסמאעיל (ממזרח לנקודה החדשה בית-יוסף) ובו חרסים רומאיים וביזנטיים. כ-4 ק"מ דרומה מתל זה נמצאים שרידי ישוב מסביב לעין-צודה שבצב העור. מפת PEF והמפות הגרמניות אינן מציינות כאן תלים, אך במפות החדשות מסומן תל-ברתה כחצי ק"מ מערבה, מעל למעין. זוהי גבעה קטנה, כשליש הדונם שטחה ופחות מ-2 מ' גבהה, אשר שימשה לכר היותר מצודה שאולי שמרה על תל-א-שיך צאלח. החרסים הם מתקופת הברזל הראשונה והשנייה ומהתקופה הביזנטית. מעל למעין, צפונה, נמצא תל-א-שיך צאלח. שטחו גדול, כ-10 דונם, ועל-פניו נלקטו חרסים רבים מתקופות

(15) אולברייט, שם, 38 ע' ואילך.

(16) תל-א-צארם הוא אחד התלים המעטים בעמק בית-שאן, שזוהה ויהוי המתקבל על הדעת. החוקרים הציעו לזהותו עם רחוב, הנזכרת בכתובת סתי הא' שנמצאה בבית-שאן. היהווי מסתמך על העובדה שהשם רחוב נשמר בשמה של החורבה שיך-רחב מדרום לתל-א-צארם. ר' אולברייט, שם ע' 32 ואילך.

(17) אולברייט מצא בו חרסים מתקופת הברונזה השלישית ומתקופת הברזל, שם, ע' 43.
 (18) כנראה שוררת ערבוביה ידועה בשמות התלים הללו. השמות שהזכרנו הם לפי המפות האחרונות. אך מפת PEF מציינת את תל-א-שמדין כ-1.5 ק"מ ממערב לג'סר-אל-מג'מע. כנראה זהו התל שאליו מתכווין אולברייט ב-AASOR II & III, ע' 19; ו-VI, ע' 31. לתל זה לא הגענו. כמו כן מציינת מפת PEF תל אחד בשם א-זנבקה ק"מ וחצי דרומה מג'סר-אל-מג'מע ובסביבתו עוד שני תלים, תל-א-שוק ותל-אבו-אל-ג'מל. נראה לנו כי תל-א-זנבקה הנזכר הוא תל א-שמדין שלנו, תל-א-שוק הוא תל-א-זנבקה אל-ערבי שלנו ותל אבו-אל-ג'מל הוא תל-א-זנבקה א-שרקי שלנו. תל-א-שוק הנזכר אצל אולברייט, שם, ע' 32 גם הוא כנראה אינו תל-א-זנבקה אל-ערבי שלנו. אבל Abel, שביקר בסביבה זו, אינו מזכיר את התלים האלה; ר' - Revue Biblique 1912, pp. 402 ff.

הברזל הראשונה והשנייה ומהתקופות הביזנטית והערבית. ייתכן כי חרסים אחדים הם מסוף תקופת הברונזה השלישית. על-יד המעיין בתוך שכבת העפר העליונה, מצאנו חרסים שנשחקו במשך הדורות לבלי הכירם, אך נראה כי הם מתקופת הברונזה הראשונה. כק"מ אחד מזרחה לתל-אל-חצן יושב תל קטן, אשר לא נמצא במפות. קראנו לו תל-אל-ינקת, על שם שטח האדמה אשר סביבו. מצאנו בו שרידי בניינים ביזנטיים. הקירות 70 ס"מ רחבם, והחדרים 3.50 מ' ארכם. נמצאו גם כמה חרסים רומאיים.

מכאן ואילך מתרבים התלים. ק"מ וחצי דרומית-מזרחית - מתל-אל-חצן נמצא תל-אל-מלחה⁽¹⁹⁾, ובו חרסים מתקופות הברונזה השלישית, הברזל הראשונה והשנייה. כ-800 מ' דרומה מתל-אל-מלחה יושב תל-אל-מנשיה⁽²⁰⁾, תל גבוה (15 מ'), ובו חרסים רבים מתקופות הברונזה הראשונה, הברונזה השלישית, הברזל הראשונה, והשנייה. קילומטר אחד דרומית-מזרחית מתל-אל-מנשיה מתרומם תל-א-שיך-צמאד ולו חרסים מתקופת הברזל הראשונה והשנייה ומהתקופות הביזנטית והערבית. כ-3 ק"מ מזרחה מתל-אל-מנשיה נמצא תל נמרוד. רוב חרסיו ביזנטיים, אך ייתכן כי כמה מהחרסים שייכים לתקופות הברונזה הראשונה והברזל השנייה. כחצי ק"מ לצד מזרחית-צפונית נמצא תל-אל-מדוסה, ועל-פניו חרסים מתקופות הברונזה השלישית והברזל הראשונה. קילומטר אחד דרומה מתל-אל-מדוסה מצאנו תל קטנטן הנקרא תל-א-צשא (גם: תל-אל-חמיר), ורוב חרסיו ביזנטיים. 6 ק"מ לצד דרום, על אם הדרך לטירת צבי, נמצא תל-א-רעיאן⁽²¹⁾. כאן החרסים הם מסוף תקופות הברונזה הראשונה, ומתקופות הברזל הראשונה והשנייה. כ-2 ק"מ דרומה-מערבה מטירת-צבי, נמצא תל-אבו-פרג, וחרסיו הם מסוף תקופת הברונזה השלישית, מתקופות הברזל הראשונה והשנייה ומהתקופה הביזנטית. בפיתו הצפונית של תל-אבו-פרג מתרוממת גבעה קטנה ובה חרסים של סוף תקופת הברונזה הראשונה. צפונה ומערבה מתל-אבו-פרג נמצאים שלושה תלים קטנים: תל-א-שקף, תל צפראני ותל-אל-קרד. בראשון ובשלישי לא מצאנו חרסים; בשני-מעט חרסים ביזנטיים. התל הדרומי ביותר אשר ביקרנו הוא תל-א-רדעה (כ-4 ק"מ מתל-אבו-פרג) וחרסיו שייכים לתקופת הברזל השלישית ולתקופות ההלניסטית, הרומאית, הביזנטית והערבית⁽²²⁾.

ד. מן האמור לעיל יש להסיק לדעתנו כי הישוב היה צפוף ביותר בעמק בית-שאן בתקופות הברונזה הראשונה, הברונזה השלישית, הברזל הראשונה ובתקופות הביזנטית והערבית. ישוב דליל היה קיים בתקופת הברזל השנייה ובתקופה הרומאית. בתקופות הברונזה השנייה והברזל השלישית ובתקופה ההלניסטית כמעט שלא היה ישוב קיים בעמק זה.

ישובי תקופת הברונזה הראשונה נמצאים בעיקר לאורך הירדן. השרידים האלה, שלאורך הירדן, יושבים כולם על יד מעברות הירדן הנוחים ולרגליהם זורמים מי נחלים הבאים מהמערב. הישובים האלה שימשו כנראה משמרות לאורך הירדן, והתקיימו בוודאי גם על מסחר. ואילו ישובי הברונזה הראשונה הגדולים יותר, כתל-א-צארם, אשר סביבם משתרע שטח אדמה חקלאית, בוודאי התפרנסו בעיקר על החקלאות.

בתקופות הברונזה השלישית והברזל הראשונה היה ישוב צפוף בעור עצמו. התלים אינם גדולים ביותר. ייתכן כי אלה היו מצודות או ארמונות של ראשי השבטים, ואילו העם חי באהלים מסביב, ועבד את האדמה. התלים מרובים ביותר באזור בו נמצאים מים

(19) ר' - לוח א', 5. זהו תל טפסי לעמק בית שאן.

(20) ר' - לוח א', 4.

(21) בין תל-אל-באשא ותל-א-רעיאן נמצא תל-א-שיך-מחמד, אשר את חרסיו לא הספקנו לבדוק.

(22) לא כן אולברייט, שם, ע' 43 ואילך.

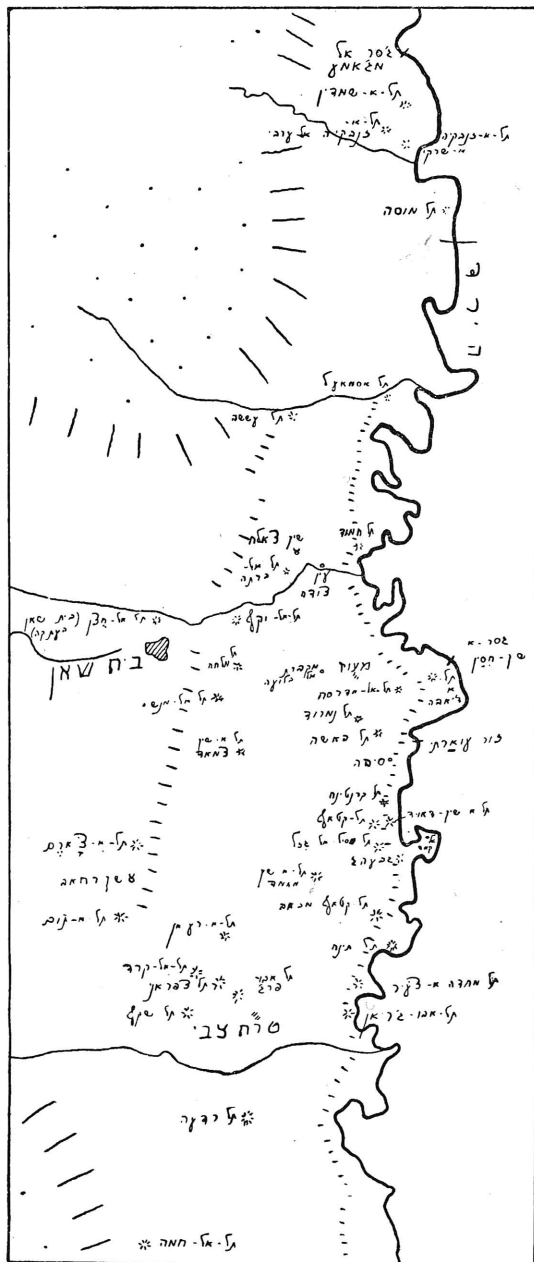
רבים, בין בית-שאן ובין טירת צבי, ואילו מצפון לבית-שאן כמעט שלא היו ישובים. הישוב הגדול היחידי, שיד-צאלה, נמצא אף הוא על-יד המעיין היחידי שבשטח זה.

עמק בית-שאן חזר והגיע לשיגשוג פוליטי וכלכלי בתקופה הביזנטית. כמעט שאין תל אשר לא נמצאו על-פניו חרסים מתקופה זו; והוא הדין בתקופה הערבית הקדומה. בתקופת הברונזה השניה כמעט שלא היה ישוב בעמק בית-שאן. הדין וחשבון המוקדם של פיצג'רלד על החפירות בשכבה בת תקופה זו בעיר בית-שאן עצמה⁽²³⁾, אינו מכיל ידיעות ברורות על מהות השכבה הזאת. קשה להסיק ממנו אם היתה העיר בתקופה הזאת גדולה, רבת-בנינים, מבוצרת ועשירה או – רק כפר קטן. לכן קשה להקביל בוודאות גמורה את המצב בבית-שאן אל זה של תלי עמק בית-שאן. סיבות שונות ורבות יכלו לגרום לדילדול הישוב בתקופה זו ושוב בתקופת הברזל השלישית; ועל סיבות אלה יש לייחד את הדיבור בפעם אחרת⁽²⁴⁾.

PEF Q S 1932, pp. 145- 'ר' (23)

148; השכבות מסומנות במספרים Xa ו-Xb-ן.

(24) יש להזכיר כאן את תוצאות הקירותיו של גליק, אשר מצא בעבר הירדן הדרומי מצב דומה לזה. לעת-עתה קשה לחוות דעה אם אפשר לראות הקבלה בין שתי העובדות הללו.

0 1 2 3 4 5 ק"מ

ציור א'. מפת עמק בית-שאן.